

Abel Knottnerus

Hoog van de Toren

Het onbegrepen continent

De noodzaak van een *Gestalt switch*

In het politieke en wetenschappelijke debat over de ontwikkelingsproblematiek in Sub-Sahara Afrika lijkt de verklaring voor onderontwikkeling steeds meer bij Afrika zelf te worden neergelegd. In deze Hoog van de Toren pleit Abel Knottnerus voor een *Gestalt switch*: van intern naar extern, van de moderniseringstheorie naar afhankelijkheidsrelaties.

De postkoloniale geschiedenis van Sub-Sahara Afrika kan wellicht het best als een aaneenschakeling van dramatische ontwikkelingen geschetst worden. Geen enkel Afrikaans land heeft zelfs maar mogen ruiken aan de politieke en economische stabiliteit van het naoorlogse West-Europa of de economische successen van Zuidoost-Azië. Anno 2005 leefde 50,7% van de Afrikaanse bevolking onder een fictieve armoedegrens van één dollar per dag en van de armste 32 landen in de wereld, liggen 30 in Afrika.¹ Onderontwikkeling heet het overkoepelende thema waarover generaties van politici en wetenschappers zich gebogen hebben in de hoop een verklaring en daarmee een sleutel tot een oplossing te vinden. Na decennia van onderzoek en debat lijkt nu de tendens de volgende te zijn: de kern van het probleem ligt bij Afrika. Een perfect voorbeeld hiervan is het 'Good Governance' principe van de Wereldbank, welke in feite niets anders stelt dan dat armoede en politieke instabiliteit veroorzaakt worden door corruptie, paternalisme en een gebrek aan democratische waarden. Mag dit echter niet buitengewoon naïef heten wanneer de contemporaine geschiedenis van onafhankelijk Afrika uitpuilt aan voorbeelden van zowel politieke als economische interventies en de globale interdependentie alleen maar is

1 World Bank, *The Millennium Goals Report 2009* (New York 2009) 2; United Nations Development Program, *Human Development Report 2009* (New York 2009) 145-146.

toegenomen in de afgelopen vijftig jaar? De gedachte dat zoiets als een uniform fasemodel bestaat waarmee ontwikkeling bereikt kan worden, zoals Walter Whitman Rostow deed voorkomen met zijn moderniseringstheorie, zou al lang en breed als mythe opzijgeschoven moeten zijn. Hoe dichtbij deze theorie desalniettemin staat bij de genoemde tendens in onderzoek en debat blijkt wel wanneer men Rostow's verklaring voor de Afrikaanse achterstand leest: economisch en politiek wanbeleid van postkoloniale regeringen.² Maar nogmaals, het inkomensverschil tussen het rijke Europa, Noord-Amerika en arm Afrika kan niet bovenal toegeschreven worden aan Afrika zelf en de oplossing ligt niet louter bij eerlijke verkiezingen en een opgedrongen nabootsing van de Britse industriële revolutie; wat Rostow en de Wereldbank ook verkondigen.

Toch lijkt op het oog ook de traditionele theoretische tegenstrever van de moderniseringstheorie niet een reëel alternatief model; een model dat noodzakelijk is om als theoretisch kader voor het politieke debat en wetenschappelijk discours te fungeren. De dependentietheorie zoals verwoord door in het bijzonder André Gunder Frank, Samir Amin en Walter Rodney in de hoogtijdagen van de Koude Oorlog verklaart onderontwikkeling door de aanwezigheid van afhankelijkheidsrelaties tussen de Derde Wereld (periferie) en het Westen (centrum). In essentie wordt beargumenteerd dat de periferie in een ongelijke relatie met het centrum gevangen zit, waardoor het centrum de periferie kan exploiteren. Los van de waarheidsvraag is de dependentietheorie onderhevig aan twee fundamentele beperkingen, welke verklaren waarom de theorie tot op heden volstrekt genegeerd wordt door de Westerse wetenschap en politiek. In de eerste plaats beoogt de dependentietheorie vanuit haar neomarxistische achtergrond een eenzijdige opvatting van de geschiedenis te geven met als gevolg determinisme. In de tweede plaats gaven auteurs als Rodney een politiek ideologische weergave van de geschiedenis, veelal zelfs met het doel een aanzet te geven tot een breuk met het internationale kapitalistische systeem.

Ondanks deze zeer terechte kritiek zou zowel wetenschap als politiek zichzelf een dienst bewijzen door het met het badwater weggegooide kind van een verdrinkingsdood te redden. Verschillende materiële concepten van de traditionele dependentietheorie bieden namelijk veel beter inzicht in de problematiek van Afrika dan het afgeven op Afrikaanse *hebzucht* en

2 W.W. Rostow, 'The Developing World in the Fifth Kondratieff Upswing', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (1975) 119.

vechtlust, waar de huidige politieke en wetenschappelijke tendens naar lijkt te gedijen. Laat mij drie voorbeelden geven, waaruit blijkt hoe belangrijk het belichten van afhankelijkheidsrelaties alsmede de externe component in de Afrikaanse geschiedenis en de contemporaine constellatie is. Bovenal om de aaneenschakeling van dramatische ontwikkelingen in postkoloniaal Afrika te doorgronden en de sleutel tot een oplossing voor de bestaande problematiek te vinden.

Berucht is de burgeroorlog tussen het Resistência Nacional Moçambicana (RENAMO) en het Frente de Libertação de Moçambique (FRELIMO) in Mozambique tussen 1977 en 1994, waarin meer dan één miljoen mensen de dood vonden en ongeveer vijf miljoen mensen dakloos werden.³ Dit conflict betrof evenals in bijvoorbeeld Angola of Kongo een uitvloeisel van de Koude Oorlog. Waar het FRELIMO door de USSR gefinancierd werd, stonden het Zuid-Afrika van de apartheid en conservatieve organisaties uit de Verenigde Staten klaar om het ‘anticommunistische’ RENAMO te steunen. Niet Afrikaanse *vechtlust* maar geopolitiek en afhankelijkheidsrelaties vormden primair de voedingsbodem voor de Mozambiquaanse burgeroorlog.

Een veelgehoord argument tegen ontwikkelingshulp betoogt dat door corruptie het geld louter in de zakken van Afrikaanse elites verdwijnt. Het is natuurlijk naïef om te ontkennen dat vele middelen aan de geldstok blijven hangen, maar gewaarschuwd moet wel worden voor cultuurpessimisme. Het is namelijk veel te gemakkelijk om te spreken over Afrikaanse *hebzucht*. Onmiskenbaar vormt patronage een elementair onderdeel van de politieke cultuur in het merendeel van de Afrikaanse landen; maar daar moet wel een elementaire externe component bij belicht worden. Het centrum kan namelijk profiteren van het in stand houden van de elite en haar patronage systeem. Neem als voorbeeld Ivoorkust onder Houphouët-Boigny tussen 1960 en 1993. Frankrijk wilde een systeem van ongelijke uitwisseling voortzetten – cacao voor een vriendelijke prijs – en deed derhalve alles om Houphouët en zijn etnische groep de Baoulé in het zadel te houden. Wanneer na de dood van Houphouët in december 1993 een machtsvacuüm ontstond met een burgeroorlog tot gevolg, stelde een Franse interventie orde op zaken. Maar de Fransen wilden niet eerder helpen dan in september 2002 wanneer naar de Ivoriaanse hoofdstad, Abidjan, oprukkende rebellen de vestigingen van Franse bedrijven naderden. *Hebzucht* is dus in ieder geval niet iets louter Afrikaans en de externe component bij fenomenen als corruptie of patronage moet niet te gemakkelijk opzij worden geschoven.

3 Martin Meredith, *The Fate of Africa* (New York 2005) 311-312.

Ten slotte een voorbeeld van zeer recente aard: de doorwerking van de globale financiële crisis, welke ontstaan is na de val van Lehman Brothers in september 2008. Hoewel de gevolgen hiervan voor Afrika tot op heden mee lijken te vallen, heeft de crisis de kwetsbaarheid ofwel afhankelijkheid van Afrika ten opzichte van het Westen getoond. Gemiddeld zijn Afrikaanse landen namelijk voor 41% van hun Bruto Nationaal Product afhankelijk van exportinkomsten.⁴ Op zich hoeft dit niet problematisch te zijn, aangezien de Nederlandse economie ook voor 76.9% (2008) draait op exportinkomsten.⁵ Voor Afrika betekent exportafhankelijkheid echter wel kwetsbaarheid, omdat de export veelal centreert om één of een beperkt aantal producten (monocultuur) en bovendien het gros van deze producten grondstoffen en landbouwproducten betreft. Naast exportafhankelijkheid kan ook op hulpafhankelijkheid, directe investeringen of private kapitaalstromen worden gewezen om het belang van afhankelijkheidsrelaties voor Afrika te doorzien.

In essentie hebben deze drie uiteenlopende voorbeelden twee zaken gemeen. In de eerste plaats tonen zij dat het te gemakkelijk is om de kern van de Afrikaanse problematiek louter bij Afrika neer te leggen. *Hebzucht* en *vechtlust* kunnen de bestaande problematiek niet verklaren. In de tweede plaats wordt duidelijk gemaakt dat afhankelijkheidsrelaties en de externe component in de Afrikaanse geschiedenis explicieter belicht dienen te worden. Hoewel hier slechts een topje van een ijsberg in een reusachtige bergketen onthuld is, mag duidelijk zijn dat de dependentietheorie wel degelijk bruikbaar kan zijn om het Afrikaanse continent begrijpelijker te maken voor wetenschap en politiek. Het is een *Gestalt switch* van intern naar extern die tot revolutionaire inzichten kan leiden, zonder daarmee direct het internationale kapitalistische systeem af te willen breken.

4 IMF, Regional Economic Outlook 2010 – Sub Sahara Africa, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2010/afr/eng/sreo0410.pdf>) 85, geraadpleegd op 31 augustus 2010.

5 World Bank, (<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/countries/latest?display=default>) geraadpleegd op 31 augustus 2010.